

DOI <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2026-5-6>
УДК 725.945
ORCID ID: 0009-0005-9749-0935

Антон Збарський

*аспірант кафедри теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
anton.zbarskyi@naoma.edu.ua*

*Науковий керівник – Д. Антонюк, кандидат архітектури,
доцент кафедри архітектурного проектування
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури*

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ МЕМОРІАЛЬНО-ПОХОВАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Анотація. *Метою* статті є виявлення закономірностей еволюції формування меморіальних комплексів у світовому та українському контексті від палеоліту до першої половини XXI століття, визначення передумов їхнього виникнення та функціонування, а також аналіз трансформації архітектурно-планувальних структур з позицій формування меморіального середовища та вибору місця розміщення. *Методи* дослідження ґрунтуються на історико-типологічному, порівняльному та структурно-просторовому аналізі прикладів меморіальної архітектури різних історичних періодів. *Результати* дослідження дають змогу окреслити етапи розвитку меморіальних комплексів – від архетипних природно детермінованих форм до сучасних урбаністично інтегрованих систем пам'яті. Встановлено, що визначальним чинником формування меморіального комплексу є його локалізація в природному або міському середовищі, що безпосередньо впливає на композиційні та планувальні рішення. *Висновки* підтверджують, що сучасна українська практика меморіалізації формує нову типологію військового меморіального простору, яка поєднує ландшафтну інтеграцію, регулярну структуру та персоніфікацію пам'яті.

Ключові слова: меморіальний комплекс, культурна пам'ять, некрополь, архітектурно-планувальна структура, локалізація меморіалу, ландшафт, військові меморіали.

Anton Zbarskyi

*Postgraduate Student at the Department of Theory, History of Architecture, and Art Synthesis
National Academy of Fine Arts and Architecture
anton.zbarskyi@naoma.edu.ua*

*Academic supervisor – D. Antoniuk, PhD in Architecture,
Associate Professor at the Department of Architectural Design
National Academy of Fine Arts and Architecture*

HISTORIOGRAPHICAL ASPECT OF THE FORMATION OF MEMORIAL AND FUNERARY COMPLEXES IN THE TERRITORY OF UKRAINE

Abstract. The purpose of the article is to identify the patterns of evolution of memorial complexes in the global and Ukrainian context from the Paleolithic to the first half of the 21st century, to determine the prerequisites for their emergence and functioning, and to analyze the transformation of architectural and planning structures from the perspective of memorial environment formation and site selection. The research is based on historical-typological, comparative, and spatial-structural analysis of memorial architecture examples from different historical periods. *The results* allow distinguishing key stages of development – from landscape-determined archaic burial forms to contemporary urban-integrated memorial systems. The study proves that spatial localization is a decisive factor influencing compositional, planning, and semantic characteristics of memorial complexes. *The conclusions* emphasize that modern Ukrainian memorial practice is forming a new typology of military memorial space combining landscape integration, regular planning, and personalization of memory.

Key words: memorial complex, cultural memory, necropolis, architectural planning structure, memorial localization, landscape, military memorials.

Постановка проблеми. Меморіальні комплекси є просторовими носіями колективної пам'яті та важливими елементами формування історичної ідентичності суспільства. В умовах сучасних соціально-політичних трансформацій, зокрема в Україні, проблема створення меморіального середовища набуває стратегічного значення. Водночас у науковому дискурсі недостатньо

комплексно досліджено еволюцію архітектурно-планувальних структур меморіальних комплексів у довготривалій історичній перспективі та з позицій визначення їхньої просторової локалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Історіографія меморіально-поховальних комплексів в Україні сформувалася в контексті археологічних, історичних та архітектурних студій. Ранні дослідження, як-от праці М. Грушевського [1, с. 112], та інших дослідників фокусувалися на давніх курганах як елементах степової культури.

У радянський період акцент робився на ідеологічній інтерпретації, наприклад, меморіалів Другої світової війни, де поховальні комплекси слугували пропаганді.

Пострадянська історіографія, представлена роботами Ю. Шаповала про Голодомор та меморіали Голокосту, підкреслює деколонізацію пам'яті. Сучасні автори, наприклад В. Манзевитий, аналізують військові меморіали як частину національної політики пам'яті [2]. Автор цієї статті спирається на згадані праці, доповнюючи їх аналізом еволюції на конкретних прикладах, чого бракує в попередніх студіях.

Архітектурні аспекти меморіалізації розглянуті також у праці В. Проскурякова та Ю. Бариліака («Архітектура військових меморіалів. Досвід їх проектування в Україні і світі») [3], Т. Габреля («Меморіальні комплекси. Світовий досвід для практики формування політики пам'яті») [4], у колективній статті І. Бондаря, Н. Семироз та Ю. Подгаєцької («Дизайн та архітектура об'єктів пам'яті. Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну») [5], і в дослідженнях сучасних українських авторів, присвячених меморіалізації подій російсько-української війни: «Особливості та тенденції формування та розміщення меморіальних комплексів у повоєнний період в Україні» (колективна праця) [6], «Сучасні тенденції та нові підходи в меморіалізації подій російсько-української війни засобами архітектури та дизайну» (колективна праця) [7]. В окремих роботах проаналізовані некрополі як складні ландшафтно-архітектурні системи (наприклад, у праці Л. Проценко «Київський некрополь») [8]. У статті «Теоретико-правові засади та досвід ландшафтно-планувальної організації військових кладовищ» (авторки Н. Власенко та І. Устінова) [9] розглянуто світовий досвід організації військово-меморіальних кладовищ. Водночас системного аналізу еволюції меморіальних комплексів у взаємозв'язку з місцем їхнього розташування бракує. Теоретичну основу

дослідження також складають праці закордонних авторів – «Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті» А. Ассман [10], яка розглядає простір як носія пам'яті, та концепція «місце пам'яті» у збірці теоретичних статей П. Нора «Теперішнє, нація, пам'ять» [11], що визначає меморіальні об'єкти як матеріалізовані маркери історичної свідомості.

Актуальність. Повномасштабна війна в Україні актуалізує питання формування нових військових меморіалів та національних некрополів. Розуміння історичних закономірностей розвитку меморіальних структур дає змогу уникнути фрагментарності рішень і сформуванню науково обґрунтованих принципів їхнього проектування.

Мета статті. Виявити еволюційні закономірності формування меморіальних комплексів у світі та в Україні від палеоліту до XXI століття, визначити передумови їхнього виникнення та функціонування, а також обґрунтувати роль просторової локалізації для формування архітектурно-планувальної структури меморіалу.

Виклад основного матеріалу. Найдавніші форми меморіального простору виникають у палеоліті як реакція спільноти на феномен смерті та потребу сакралізації місця поховання. Просторова організація поховань цього періоду не передбачала складної архітектурної структури, проте вже містила ключові ознаки майбутніх меморіальних комплексів: локалізацію, відмежування, символічну орієнтацію. Вибір місця був зумовлений наявністю природного укриття (печери), підвищеним рельєфом, близькістю води, віддаленістю від житлової зони.

У добу бронзи формується курган як перша антропогенна домінанта. Курганна насипна структура створює вертикальну композицію, що протиставляється горизонталі степового ландшафту. Таким чином закладається архетип меморіалу як просторової домінанти, видимої здалеку.

Палеолітичні поховання засвідчують початковий етап формування меморіального простору як частини природного ландшафту. Печери, узвишся, узбережні тераси виконували роль сакральних локусів. Курганні поховання, які формували вертикальну композиційну вісь у відкритому ландшафті, стали першими антропогенними меморіальними домінантами на теренах сучасної України. На цьому етапі просторове вирішення повністю детерміноване природним середовищем. Аналіз кургану Товста Могила на Дніпропетровщині (іл.1) дає змогу стверджувати,

що вибір місця базувався на панорамному огляді степу. Курган тут виступає як «рукотворна гора», що трансформує рівнинне природне утворення у сакральну вертикаль. Архітектурно-планувальна структура базувалася на кільцевих ровах та насипах, що мали солярну символіку. Це приклад первинної меморіалізації, де ландшафт був головним будівельним матеріалом, а форма насипу імітувала природне утворення, створюючи візуальний орієнтир для кочових спільнот.

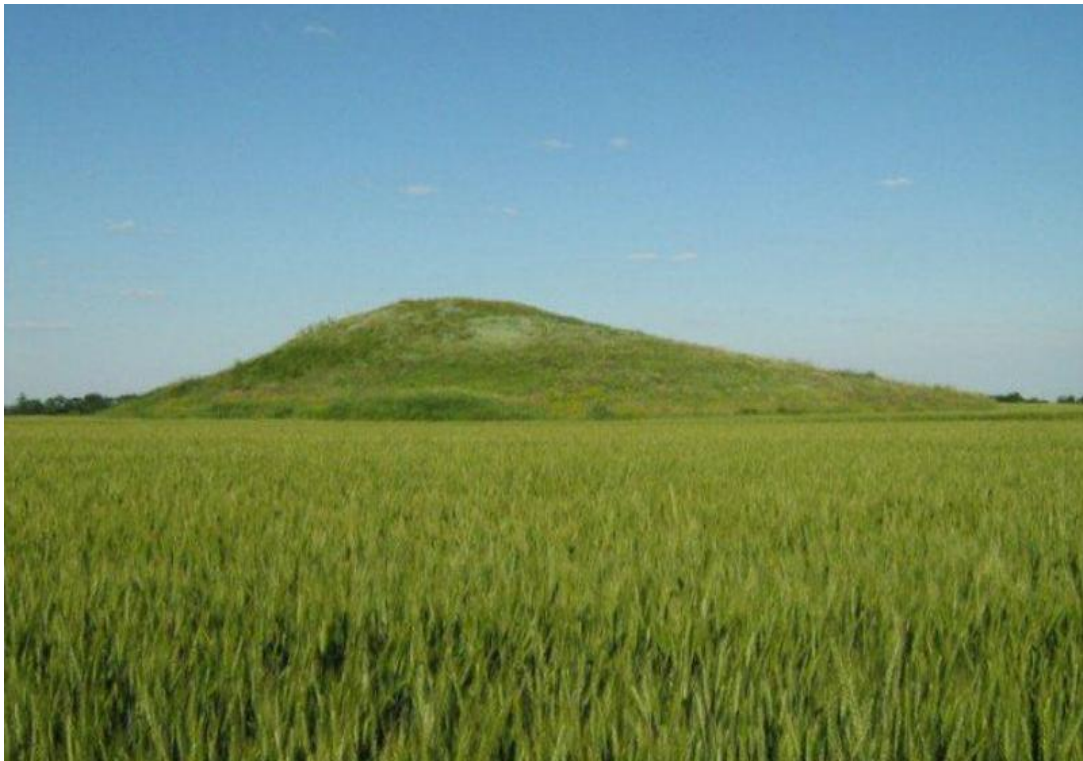
Закономірності цього етапу: повна інтеграція у природний ландшафт, вертикальна символічність, відсутність регулярного планування, ієрархія поховань через масштаб насипу. Такий тип локалізації можна визначити як ландшафтно-домінантний архетип.

У добу античності організація меморіальних комплексів характеризується формуванням осьової структури та просторової межі. В античних цивілізаціях меморіальний простір набуває впорядкованості. Некрополі розташовують поза міськими мурами, уздовж доріг, формуючи лінійну композицію. Такий принцип розміщення має подвійний характер: з одного боку – відокремлення сакрального простору від повсякденного життя; з іншого – постійна присутність пам'яті у структурі міського руху. Планувальні особливості характеризуються регулярністю розміщення

поховань, використання стел та мавзолеїв, формуванням перспективних коридорів. Відмінність від курганного типу полягає у переході від доміантної точки до лінійної просторової системи.

Еволюція у бік урбанізації пам'яті простежується на прикладі некрополів Північного Причорномор'я. Некрополь Пантікапея (м. Керч) (іл. 2) демонструє унікальне поєднання курганної традиції (Царський курган) з античним містобудуванням. Тут меморіальне середовище формувалося вздовж магістральних доріг, що вели до поліса. Конкретним прикладом взаємодії з рельєфом є використання схилів гори Мітрідат, де склепи врізалися безпосередньо у скельну породу, створюючи багатоярусну структуру. Це заклало передумову терасування, яке ми спостерігаємо в архітектурі некрополів пізніших епох. Закономірно, що меморіальний простір починає співіснувати з містом, формуючи периферійну, але структуровану зону.

Вже у період Середньовіччя структура меморіального комплексу трансформується. У християнській традиції поховання концентруються біля храмів. Меморіальний простір стає частиною сакрального ансамблю. Відбувається принципова зміна локалізації: центр тяжіння переноситься до храмової споруди, простір підпорядковується вертикалі дзвіниці чи купола, формується

Іл. 1. Курган Товста Могила. [12]

Іл. 2. Некрополь Пантікапея. [13]

замкнений периметр комплексу. У середньовічній Україні поховання також концентруються здебільшого біля храмів, формуючи сакральні осередки. Відбувається інтеграція меморіального простору у містобудівну тканину. Тотожність з попередніми етапами – сакральність і символічна орієнтація. Відмінність – інтеграція у структурний центр поселення. Таким чином виникає сакральньо-центричний тип меморіального комплексу.

У XVII–XVIII ст. меморіальне середовище України часто концентрується навколо великих монастирських ансамблів. Некрополь Києво-Печерської лаври є унікальним прикладом, де природне утворення (лесові печери та наддніпрянські схили) стало фізичною основою для меморіалізації (іл. 3). Так виникає специфічний тип підземного меморіального середовища, де архітектура печерних лабіринтів є продовженням природної геології. Вихід некрополя на «поверхню» навколо соборів демонструє своєрідний принцип синтезу мистецтв, де надгробна пластика інтегрована в архітектурний ансамбль монастиря-фортеці.

У період XVIII – початку XX ст. європейська традиція формує новий тип меморіального простору – парк-цвинтар. Простір організовується алеями, терасами, панорамними видами. В Україні такими прикладами є Личаківський цвинтар та Байкове кладовище. Тут рельєф стає

композиційним інструментом, а меморіал є частиною культурного ландшафту.

Личаківський некрополь (заснований у 1786 р.) став першим в Україні прикладом меморіального парку європейського типу. На відміну від регулярних кладовищ, його планування було продиктоване складним рельєфом пагорбів. Архітектор І. Дрекслер розробив проект, де алеї повторювали контури рельєфу, а не розрізали його. Найвищі точки пагорбів відводилися під меморіальні доміканти (наприклад, «Цвинтар Орлят»), що створювало ефект «священного гаю». Тут вперше в Україні некрополь було осмислено як публічний простір для прогулянок та роздумів, де дерева стали повноцінними елементами архітектурної композиції, нівелюючи страх перед місцем поховання (іл. 4).

Планувальна структура Личаківського цвинтаря характеризується такими складовими, як: терасована організація рельєфу, звивисті алеї, художня різноманітність надгробків. Закономірністю є формування ансамблю, де архітектура і скульптура взаємодіють з природним середовищем.

Якщо порівнювати Личаківське кладовище з Байковим, то у структурі Байкового простежується більш виражена осьова структура, поєднання регулярних ділянок з вільним плануванням, панорамні відкриття на місто. Схожість в архітектурно-планувальній організації обидвох

Іл. 3. Некрополь Києво-Печерської лаври. [14]

Іл. 4. Личаківський цвинтар у Львові. [15]

комплексів – це ландшафтна інтеграція, ієрархія поховань через розташування на схилах.

Отже, упродовж XVIII – початку XX ст. формується парково інтегрований тип меморіального простору, де паркове середовище виступає не лише тлом, а активним композиційним чинником.

XX століття характеризується зміною парадигми до монументалізації та ідеологізації меморіального середовища. Світові війни змінюють

масштаб і характер меморіалізації та спричиняють появу масштабних державних меморіалів з осьовою композицією і виразними домінантами. Меморіал перетворюється на державний інструмент формування історичного наративу. Меморіал Вічної Слави в Києві (арх. А. Мілецький) (іл. 5) демонструє блискуче використання природної домінанти – київських круч. Оболонь та лівобережні далі виступають як «живий фон»

для 27-метрового обеліска. Проте тут природа повністю підпорядкована архітектурі: рельєф жорстко зрізаний під парадні сходи та площі, що було характерним для тоталітарної естетики.

Основою цього підходу було прагнення до масового вшанування, що зумовлювало формування великих відкритих площ і водночас призводило до втрати камерності та інтимності сакрального простору. Отже, для такої структури характерна чітка осьова композиція, виразна домінанта, та панорамне розташування на дніпровських схилах. Для прикладу, порівняємо цей меморіал з архітектурно-планувальною організацією меморіального комплексу Бабиного Яру, де збережено природний рельєф як частину історичного ландшафту, наявна символічна мінімалістична домінанта і меморіалізація місця трагедії. Тут місце є первинним, архітектура – вторинною.

Відмінність між цими прикладами демонструє дві розповсюджені моделі архітектурно-просторової організації меморіальних комплексів ХХ століття: ландшафтно-травматичну (місце події) і репрезентативно-державну (панорамну домінанту).

Сучасний етап розвитку меморіально-поховальних комплексів (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) характеризується процесами меморіалізації колективної травми, що яскраво простежується на прикладі оновленої концепції Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр». Після відновлення Незалежності підхід

до меморіального середовища радикально змінюється. Архітектурно-планувальна організація меморіальних комплексів стає більш камерною, інтегрованою у ландшафт, орієнтованою на персоналізацію пам'яті. З'являються меморіали нового типу, як-от Національний музей Голодомору-геноциду у Києві, Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили», а також вже згаданий вище оновлений Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр» та інші.

Концепція «Бабиного Яру» у Києві ілюструє відхід від одного монумента до мережевої меморіалізації. Проекти «Дзеркальне поле» (іл. 6) та «Кристалічна стіна плачу» (М. Абрамович) (іл. 7) використовують ландшафт яру не як фон, а як активного учасника. Тут архітектура є мінімалістичною вставкою в природне утворення, мета якої – викликати емпатію. Важливою передумовою є використання сучасних технологій (аудіоінсталяції в лісі), що створюють «імерсивне меморіальне середовище», де відвідувач стає частиною спогаду.

Меморіалізація російсько-української війни, на прикладі Меморіалу Героїв Небесної Сотні у Львові, репрезентує трансформацію топографії пам'яті через формування нової просторової драматургії, інтегрованої у міський рельєф, що концептуально втілено у проекті. Цей об'єкт є зразком (2019 р.), який демонструє нові підходи. Розташований на складному ландшафтному

Іл. 5. Меморіал Вічної Слави. Київ. [16]

Іл. 6. Інсталяція «Дзеркальне поле». Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр». Київ. [17]

Іл. 7. Інсталяція «Кристалічна стіна плачу». Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр». Київ. [18]

розломі між двома рівнями вулиць, меморіал не має вертикального акценту. Основним матеріалом оздоблення є кортенова сталь, що іржавіє, символізуючи «живу рану». Архітектори (арх. бюро Guess Line Architects) інтегрували структуру меморіального комплексу у схил пагорба. Оглядові тераси спрямовані на місто, створюючи візуальну вісь між пам'яттю та майбутнім. Це

ілюструє передумову «демократизації пам'яті», де меморіал є камерним і персоналізованим, та є частиною щоденного міського маршруту (іл. 8).

Закономірність сучасного етапу: мінімалізм, відмова від надмірної монументальності, акцент на людині, камерність та персоніфікація пам'яті.

Події 2022–2026 рр. формують потребу створення нових національних меморіальних

Іл. 8. Меморіал Героїв Небесної Сотні. Львів. [19]

комплексів, військових некрополів. Простір організують за принципами регулярності, ієрархії, ландшафтної інтеграції та екологічної доцільності. Сучасні проєкти військових некрополів демонструють синтез історичних моделей: регулярна сітка поховань (антична впорядкованість), ландшафтна інтеграція (XVIII–XIX ст.), символічна вісь (XX ст.), персоналізація (XXI ст.).

Проведений аналіз еволюції меморіальних структур підтверджує, що в XXI столітті архітектурна форма некрополя остаточно трансформувалася з монументального об'єкта у складне антропо-природне середовище. Суспільний резонанс навколо вибору локалізації Національного військового меморіального кладовища (НВМК) (іл. 9) виявили фундаментальний конфлікт між різними концепціями меморіального ландшафту. Приклад НВМК засвідчує, що визначення місця розміщення меморіалу в умовах характерного природного утворення є не лише інженерно-архітектурним, але й глибоко етичним вибором, де ландшафт виступає медіатором між травмою минулого та національним нарративом майбутнього.

Розглянувши сучасні вимоги до локалізації формування меморіальних комплексів – екологічні чинники, транспортну доступність, репрезентативність, можливість масштабування, символічну значущість території, – бачимо як формується гібридна модель меморіального комплексу, що поєднує історичні закономірності з сучасними соціально-культурними та містобудівними потребами.

У процесі дослідження, нами виявлено такі узагальнені закономірності еволюції: перехід від природної домінанти до свідомо сформованої композиції; зміна масштабу: від локальної могили до національного ансамблю; зростання ролі державної політики пам'яті; поступова гуманізація простору; визначальна роль місця розташування як формотворчого чинника; перехід до камерної і персоналізованої культури пам'яті.

Висновки і перспективи використання результатів дослідження. В результаті проведеного дослідження з'ясовано, що еволюція меморіально-поховальних комплексів має поетапний характер і відображає зміну світоглядних, соціокультурних та містобудівних парадигм.

Виокремлено основні етапи розвитку: ландшафтно-домінантний тип (палеоліт – доба бронзи), для якого характерна повна інтеграція у природне середовище та формування первинних вертикальних домінант; лінійно-організований тип (античність), що відображає впорядкування простору та його включення у структуру міста; сакральньо-центричний тип (Середньовіччя), де меморіальний простір інтегрується у храмові комплекси; парково-інтегрований тип (XVIII – початок XX ст.), який поєднує ландшафт і архітектуру в єдину композицію; монументально-ідеологізований тип (XX ст.), що характеризується масштабністю, осьовою композицією та домінуванням державного нарративу; та сучасний гібридний тип (кінець XX–XXI ст.), який поєднує ландшафтну інтеграцію, мінімалізм та персоналізацію пам'яті.

Іл. 9. Проєкт Національного військового меморіального кладовища у Київській області. [20]

Таблиця 1

Еволюція архітектурно-планувальних структур меморіальних комплексів

Історичний період	Тип локалізації	Планувальна структура	Просторові домінанти	Характер взаємодії з ландшафтом	Соціально-культурна передумова	Українські приклади
Палеоліт – доба бронзи	Природно-домінантний	Нерегулярна, точкова	Курган, насип	Повна інтеграція у природне середовище	Архетипні уявлення про смерть, сакралізація природи	Курганні поховання степової зони України
Античність	Периферійний (поза містом)	Лінійна вздовж доріг	Стели, мавзолеї	Контраст між містом і некрополем	Формування полісної структури	Античні некрополі Північного Причорномор'я
Середньовіччя	Сакрально-центричний	Компактна, навколо храму	Храмова вертикаль	Часткова інтеграція, замкнений периметр	Релігійна модель суспільства	Цвинтарі при монастирях Київської Русі
XVIII–XIX ст.	Парково-інтегрований	Пейзажна, алеї, тераси	Скульптурні акценти	Гармонійна взаємодія з рельєфом	Урбанізація, романтизм	Личаківський цвинтар; Байкове кладовище
XX ст. (тоталітарна доба)	Урбаністично-репрезентативний	Осьова, симетрична	Монументальна домінанта	Підпорядкування ландшафту композиції	Державна політика пам'яті	Меморіал Слави
XX ст. (місце трагедії)	Ландшафтно-травматичний	Вільна, адаптивна	Символічні знаки	Збереження природного контексту	Меморіалізація історичних подій	Бабин Яр
Кінець XX – XXI ст.	Урбаністично-інтегрований	Лінійна або камерна	Мінімалістична домінанта	Інтеграція у міське середовище	Персоналізація пам'яті	Меморіал Героїв Небесної Сотні
XXI ст. (військові меморіали)	Гібридний (ландшафт + регулярна структура)	Регулярна сітка, ієрархічна вісь	Узагальнений меморіальний центр	Ландшафтна інтеграція з екологічними обмеженнями	Формування національної ідентичності в умовах війни	Проєкти національних військових меморіалів України (2022–2026)

Також виявлено, що одним з визначальних чинників формування архітектурно-планувальної структури меморіального комплексу є його

просторова локалізація, яка впливає на композиційні, функціональні та семантичні характеристики об'єкта. Зміна підходів до вибору місця

розташування – від природно детермінованого до зумовленого соціальними, містобудівними та символічними чинниками – відображає трансформацію самої сутності меморіального простору.

Сучасна українська модель меморіальних комплексів формується під впливом новітніх історичних викликів (насамперед під впливом російсько-української війни) і характеризується поєднанням кількох ключових ознак: ландшафтної інтеграції як базового принципу, регулярної організації простору військових поховань, персоналізації пам'яті через індивідуалізацію меморіальних елементів, а також відмови від надмірної монументальності на користь камерності та емоційної взаємодії з відвідувачем.

Важливою рисою є також зростання ролі етичного та суспільного чинника у виборі локалізації меморіалів.

Отже, меморіальний комплекс у XXI ст. постає як складне антропо-природне середовище, що поєднує архітектурні, ландшафтні та символічні компоненти, формуючи нову якість простору колективної пам'яті.

Отримані результати можуть бути використані як теоретична основа для подальших досліджень і практичних вирішень у сфері меморіальної архітектури та містобудування. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення методології вибору територій для військових меморіальних кладовищ з урахуванням містобудівних, символічних і екологічних критеріїв.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Історія України-Руси : у 10 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1991. 648 с.
2. Манзевитий В. Меморіальні кладовища у світі: досвід для України. *Літопис незламності*. URL: <https://litopys.info/articles/memorialni-kladovyshha-u-sviti-dosvid-dlya-ukrayiny-valentyu-manzevutyj/> Дата публікації: 31.07.2024 (дата звернення: 12.02.2026).
3. Проскураков В., Барияк Ю. Архітектура військових меморіалів. Досвід їх проектування в Україні і світі. 2024. 9 с. *LIBNAS*. DOI: <https://doi.org/10.23939/sa2024.02.162> (дата звернення: 12.02.2026).
4. Габрель Т. М. Меморіальні комплекси. Світовий досвід для практики формування політики пам'яті. *Art and Design*. 2021. № 1. С. 43–54. DOI: 10.30857/2617-0272.2021.1.4
5. Бондар І., Семироз Н., Подгаєцька Ю. Дизайн та архітектура об'єктів пам'яті. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2024. Т. 7. № 1. С. 92–109. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-7951.7.1.2024.300927>
6. Peculiarities and Trends in the Formation and Placement of Memorial Complexes in the Post-War Period in Ukraine / V.A. Nikolaienko, A.Yu. Dmytrenko, V.V. Nikolaienko, M. Kobeliev. *International Journal of Conservation Science*. 2025. Vol. 16, Spec. Iss. P. 753–766. DOI: 10.36868/IJCS.2025.si.26
7. Сучасні тенденції та нові підходи в меморіалізації подій російсько-української війни засобами архітектури та дизайну / Русанова І. В., Захарова С. О., Ринова І. С., Харченко К. С. *Український журнал будівництва та архітектури*. 2025. № 5 (029). С. 97–108. URL: <https://uajcea.pgasa.dp.ua/article/view/342736> (дата звернення: 12.02.2026).
8. Проценко Л. А. Київський некрополь. Київ, 1994.
9. Власенко Н., Устінова І. Теоретико-правові Засади Та Досвід Ландшафтно-планувальної Організації Військових Кладовищ. *Grail of Science*. 2024. № 35. С. 572–580. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.01.2024.105>
10. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
11. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Рєпи. Київ : КЛІО, 2014. 272 с.
12. Курган Товста Могила, досліджений в 1971 р. Борисом Мозолевським, подарував багато цінних археологічних знахідок, серед них і скіфську золоту пектораль : [зображення]. *Стойчан С. Скіфський курган Товста Могила*. URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/Skifskyy_kurhan_Tovsta_Mohyla Дата публікації: 17.05.2022 (дата звернення: 12.02.2026).
13. Пантікапей. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D0%B9> (дата звернення: 12.02.2026).
14. Некрополь Києво-Печерської лаври [зображення]. *Кладовища Києва. Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B0_%D0%9A%D0%B8%D1%94%D0%B2%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Pechersk_604.jpg (дата звернення: 12.02.2026)
15. Паралельно з реконструкцією польського меморіалу, поруч з ним, на 49 полі Личаківського цвинтаря збудували Меморіал воїнам УГА : [зображення]. *Палагнюк М. Цвинтар орят* URL: <https://varianty.lviv.ua/publikatsiyi/tsvynhtar-orliat> Дата публікації: 17.04.2018 (дата звернення: 12.02.2026).
16. Меморіал Вічної Слави. *Місто Кия*. URL: <https://mistokyia.ua/interesting-places/memorials/memorial-vichnoi-slavy> (дата звернення: 12.02.2026).
17. Дзеркальне поле. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B5 (дата звернення: 12.02.2026).

18. Меморіальний центр Голокосту Бабин Яр: [зображення]. *Омелянюк М. У Бабиному Яру відкрили інсталяцію "Кристалічна стіна плачу" (наживо)* URL:<https://suspilne.media/kyiv/169708-u-babinomu-aruv-vidkrivaut-instalaciu-kristalichna-stina-placu-nazivo/> Дата публікації: 06.10.2021 (дата звернення: 12.02.2026).

19. *У Львові відкрили перший в Україні Меморіал небесної Сотні. Відео* URL: <https://tvoemisto.tv/uk/video/102581-yak-u-lvovi-vidkryvayut-memorial-nebesnoi-sotni-video-nazhyvo> Дата публікації: 23.08.2019 (дата звернення: 12.02.2026)

20. Проект Національного військового меморіального кладовища :[зображення]. *Рибальська А. На Національному військовому кладовищі невдовзі розпочнуться перші поховання* URL: <https://suspilne.media/kyiv/1056683-na-nacionalnomu-vijskovomu-kladovisi-nevdovzi-rozprochnutsa-persi-pohovanna/> Дата публікації: 02.07.2025 (дата звернення: 12.02.2026)

References

- Hrushevskiy, M. (1991). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. (Vol. 1). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Manzevytyi, V. (2024, Lypen 31). *Memorialni kladovyshcha u sviti: dosvid dlia Ukrainy* [Memorial cemeteries in the world: experience for Ukraine]. *Litopys nezlamnosti* [Chronicle of Invincibility]. <https://litopys.info/articles/memorialni-kladovyshcha-u-sviti-dosvid-dlya-ukrayiny-valentyn-manzevytyj/> [in Ukrainian].
- Proskuriakov, V., & Baryliak, Yu. (2024). *Arkhitektura viiskovykh memorialiv. Dosvid yikh proiektuvannia v Ukraini i sviti* [Architecture of military memorials. Design experience in Ukraine and worldwide]. *LIBNAS*. <https://doi.org/10.23939/sa2024.02.162> [in Ukrainian].
- Habrel, T.M. (2021). *Memorialni komplekxy. Svitovi dosvid dlia praktyky formuvannia polityky pamiaty* [Memorial complexes. World experience for memory policy formation]. *Art and Design*, 1, 43–54. <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2021.1.4> [in Ukrainian].
- Bondar, I., Semyroz, N., & Podhaietska, Yu. (2024). *Dyzain ta arkhitektura obektiv pamiaty* [Design and architecture of memory objects]. *Demiurh: idei, tekhnologii, perspektyvy dyzainu* [Demiurge: ideas, technologies, design perspectives], 7(1), 92–109. <https://doi.org/10.31866/2617-7951.7.1.2024.300927> [in Ukrainian].
- Nikolaenko, V.A., Dmytrenko, A.Yu., Nikolaenko, V.V., & Kobeliev, M. (2025). Peculiarities and trends in the formation and placement of memorial complexes in the post-war period in Ukraine. *International Journal of Conservation Science*, 16, 753–766 <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PolNTU/18670> [in English].
- Rusanova, I.V., Zakharova, S.O., Ryzhova, I.S., & Kharchenko, K.S. (2025). *Suchasni tendentsii ta novi pidkhody v memorializatsii podii rosiisko-ukrainskoi viiny zasobamy arkhitektury ta dyzainu* [Modern trends and new approaches in memorializing the events of the Russian-Ukrainian war by means of architecture and design]. *Ukrainskyi zhurnal budivnytstva ta arkhitektury* [Ukrainian Journal of Civil Engineering and Architecture], 5(029), 97–108. <https://uajcea.pgasa.dp.ua/article/view/342736> [in Ukrainian].
- Protsenko, L.A. (1994). *Kyivskiy nekropol* [Kyiv necropolis] [in Ukrainian].
- Vlasenko, N., & Ustinova, I. (2024). *Teoretyko-pravovi zasady ta dosvid landshaftno-planuvalnoi orhanizatsii viiskovykh kladovyshch* [Theoretical and legal foundations and experience of landscape planning organization of military cemeteries]. *Grail of Science*, 35, 572–580. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.01.2024.105> [in Ukrainian].
- Assmann, A. (2012). *Prostory spohadu. Formy transformatsii kulturnoi pamiaty* [Spaces of remembrance. Forms and transformations of cultural memory]. *Nika-Tsentr* [in Ukrainian].
- Nora, P. (2014). *Teperishnie, natsiia, pamiat* [Present, nation, memory]. *KLIO* [in Ukrainian].
- Kurhan Tovsta Mohyla, doslidzheni v 1971 r. Borysom Mozolevskym, podaruvav bahato tsinnykh arkhеологичныkh znakhidok, sered nykh i skifsku zolotu pektoral [The Tovsta Mohyla mound, explored in 1971 by Boris Mozolevsky, yielded many valuable archaeological finds, including a Scythian gold pectoral] (2022, Traven 17). *Stoichan S. Skifskiy kurhan Tovsta Mohyla* [Scythian mound Tovsta Mohyla]. https://www.dnipro.lib.dp.ua/Skifskyy_kurhan_Tovsta_Mohyla [in Ukrainian].
- Pantikapei [Panticapaeum]. *Wikipedia*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Пантикапей> [in Ukrainian].
- Nekropol Kyievo-Pecherskoi lavry [Necropolis of Kyiv-Pechersk Lavra]: [image]. *Kladovyshcha Kyieva. Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Кладовища_Києва [in Ukrainian].
- Paralelno z rekonstruktsiieiu polskoho memorialu, poruch z nym, na 49 poli Lychakivskoho tsvyntaria zbuduvaly Memorial voynam UHA: [image]. *Palahniuk M. Tsvyntar orliat* [Cemetery of the Eaglets]. <https://varianty.lviv.ua/publikatsiyi/tsvyntar-orliat> [in Ukrainian].
- Memorial Vichnoi Slavy [Memorial of Eternal Glory]. *Misto Kyia*. <https://mistokyia.ua/interesting-places/memorials/memorial-vichnoi-slavy> [in Ukrainian].
- Dzerkalne pole [Mirror Field]. *Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Дзеркальне_поле [in Ukrainian].
- Memorialnyi tsentr Holokostu Babyn Yar [Babyn Yar Holocaust Memorial Center]: [image]. *Omelianuk M. U Babynomu Yaru vidkryly instalatsiiu "Krystalichna stina plachu" (nazhyvo)* [Installation “Crystal Wall of Crying” opened in Babyn Yar (live)]. <https://suspilne.media/kyiv/169708-u-babinomu-aruv-vidkrivaut-instalaciu-kristalichna-stina-placu-nazivo/> [in Ukrainian].
- U Lvovi vidkryly pershyi v Ukraini Memorial Nebesnoi Sotni. Video [First Memorial to the Heavenly Hundred opened in Lviv]. <https://tvoemisto.tv/uk/video/102581-yak-u-lvovi-vidkryvayut-memorial-nebesnoi-sotni-video-nazhyvo> [in Ukrainian].

20. Proiekt Natsionalnoho viiskovoho memorialnoho kladovyshcha : [image]. Rybalska A. Na Natsionalnomu viiskovomu kladovyshchi nevdovzi rozpochnusia pershi pohovannia [First burials at the National Military Cemetery will begin soon]. URL: <https://suspilne.media/kyiv/1056683-na-nacionalnomu-vijskovomu-kladovisi-nevdovzi-rozpocnutsa-persi-pohovanna/> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.04.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)